

ПРО ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ МОВНОЇ ОСВІТИ У ПРОЕКТІ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ

Ольга ХОРОШКОВСЬКА,

д.п.н., проф., зав. лаб. навчання української словесності
у школах національних меншин України та діаспори,
Інститут педагогіки НАПН України

УДК 373.3+372.881.161.2

Анотація. У статті обґрунтовується необхідність практичного підходу до визначення змісту навчання української мови як державної та інших мов як окремих предметів. Такий підхід з орієнтацією на формування комунікативної компетентності має бути закладений у новій редакції державного стандарту мовної освіти з української та інших мов для основної і старшої школи з національними мовами викладання. Пропонується для ознайомлення та реалізації принципу наступності проект державного стандарту для початкової школи.

Ключові слова: державний стандарт, мовно-літературна освіта, українська мова як державна, зміст мовної освіти, принципи відбору, наступність.

У зв'язку з тим, що нині створена творча група для підготовки концепції нової редакції стандарту мовно-літературної освіти для основної і старшої школи (освітня галузь «Мови й літератури»), хочемо звернути увагу на необхідність приділення особливої уваги до визначення змісту української мовної освіти для ЗНЗ з національними мовами викладання.

На сьогодні існують школи з російською, угорською, румунською та іншими мовами навчання. В усіх цих школах викладається як окремий навчальний предмет українська мова, яка водночас є державною. Для учнів шкіл з російською й польською мовами викладання українська мова — споріднена, отже, багато мовних фактів, зокрема лексичний склад, усі граматичні поняття, синтаксична система, збігаються в обох мовах, хоч паявні й відмінності (переважно в морфології та орфографії). Зрозуміло, що за однакової кількості годин засвоїти українську мову учням, для яких українська мова є спорідненою, набагато легше, ніж учням шкіл з угорською, й румунською мовами навчання. Причина в тому, що, на відміну від української, яка належить до групи східнослов'янських мов, румунська мова належить до групи романських мов, а угорська — до угро-фінських. Зазначені мови є далекими щодо української. Кожна з них має свої особливості, які можуть утруднювати й утруднюють навчальний процес, якщо їх не враховувати. Наприклад, в угорській мові відсутній рід іменників, хоч іменник як частина мови, так само, як і інші частини мови, є. Зазначена мова, так само, як і румунська, має іншу графіку, іншу граматичну систему, наприклад, в угорській мові, крім того, що відсутній рід, відсутнє й закінчення, по-іншому будуються речення, зокрема питальні. То чи може бути однаковий зміст мовної лінії з української мови у школах з російською й угорською

чи румунською мовами викладання? І що має бути закладено у її зміст? Що потребує особливої уваги — мовні знання (і які саме) чи мовні та мовленнєві вміння? Яку вагу мають знання з мови? Яким завданням вони повинні бути підпорядковані? Усі ці запитання неодмінно мають постати перед укладачами нової редакції стандарту як для основної, так і для старшої школи.

На сьогодні випускники шкіл з румунською і, особливо, з угорською мовами навчання не володіють на належному рівні вміннями українського усного й писемного мовлення. Причиною цього, як показали спостереження, є заграмаатизованість навчального процесу на уроках української мови. Цьому значною мірою сприяють програми й підручники, у яких за незначної кількості годин (2 год. на тиждень) подано величезний обсяг теоретичного матеріалу (на рівні української мови як рідної), і як наслідок на засвоєння кожної мовної теми відводиться 1-2 години. Учні вивчають, наприклад, речення, знають, що є серед них розповідні, питальні й спонукальні, визначають такі речення у текстах. А от на вміння зв'язувати слова між собою, будуючи словосполучення, будувати і уживати речення, залежно від ситуації мовлення, часу не вистачає. Тому учні не вміють оперувати здобутими знаннями, наприклад, питальними реченнями. Адже, щоб запитати *де ... , куди ... , звідки ... , який(-а, -е) ... , як ...*, треба знати питальні слова і вміти будувати такі речення, поєднуючи слова між собою в процесі мовлення. Так само, учні не вміють уживати й спонукальні речення, бо не засвоїли наказових форм дієслова (*дай, дайте, скаже, скажіть* і т.д.), а якщо й засвоїли, то не вміють здобуті знання застосувати під час вживання спонукальних речень у мовленні. Не засвоїли й прийменників, необхідних для зв'язку слів у реченні, хоч знають про їхні розряди, не набули вмінь змінювати закінчення залежно від головного слова і т.д. і т.п. Учні основної і старшої школи здебільшого вивчають теорію мови. Іноді виклад теоретичного матеріалу у старшій школі займає від 1 до 2-3 сторінок. На розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності часу не вистачає. Чи нормально це і чи потрібно? Очевидно, й укладачам стандартів, а надалі й програм, і авторам підручників слід замислитися над реалізацією основної мети навчання української мови як державної, а вона полягає у формуванні *комунікативної компетентності* випускників. У зв'язку з цим очевидно стає потреба у доборі теоретичного матеріалу, *необхідного й достатнього* для розвитку комунікативних умінь.

У працях, присвячених проблемі добору змісту навчання другої мови (української/російської в умовах України, російської у національних школах або як

іноземної, іноземних), зазначеному вище питанню приділяється багато уваги. Наприклад, визначено принципи такого відбору, серед яких принцип *урагування результатів порівняльного аналізу рідної і другої мов*, який вважається основним, і пов'язаний з ним принцип компресії і декомпресії, за якого спільний в обох мовах матеріал подається дуже стисло, а матеріал, який не збігається, або такий, що є специфічним, — ґрунтовно. Надзвичайно важливим є принцип *комунікативної спрямованості* навчання. У зв'язку з останнім підкреслюється важливість принципу *мінімізації мовного (теоретичного) матеріалу*, за якого відбирається лише той, який є *необхідним і достатнім* для здійснення комунікативної мети навчання. Тому дуже важливо ввести у зміст мовної лінії стандартів, а надалі, й у програми і підручники речення-репліки, неповні речення та їх використання в діалогічному мовленні, оскільки саме вони вживаються під час діалогів. Натомість у програмі пропонується вивчати пряму й непряму мову, без її спрямування на розвиток умінь будувати діалог (пряма мова) і переказувати, будуючи складне речення, чуже мовлення (*він сказав, що ...*).

Розгляд діалогів та їхніх особливостей з погляду структури й уживання словесних формул, прийнятих в українського народу, відсутній. На нашу думку, в умовах навчання української мови як державної, що викладається як окремий предмет у школах з неспорідненими мовами навчання, дуже важливою є увага до вживання *простих* непоширених і поширених речень зі вставними словами (обов'язково з увагою до значення і місця та потреби вживання кожного з таких слів), а також *найпростіших* складносурядних і складношляхтичних речень. Складні ж синтаксичні конструкції мають порівняно меншу сферу вживання, тому варто подумати, чи доцільно їх вводити у зміст мовної освіти у стандартах, а якщо й так, то лише з метою спостереження за вживанням у текстах наукового й художнього стилів. До речі, про стилі мовлення. Побутовий стиль найчастіше вживаний саме в різноманітних повсякденних життєвих ситуаціях. Очевидно, культурі побутового спілкування і його особливостям варто більше приділити уваги, ніж на сьогодні це є. Саме побутові ситуації мовлення пов'язані з соціокультурною лінією.

Зрештою уявимо собі, що державний стандарт мовної освіти розроблений, розглянутий на всіх рівнях і затверджений. Але стандарт визначає дуже стисло лише загальний зміст мовної освіти та вимоги до рівня навчальних досягнень, якими учні мають оволодіти. За ними — розроблення програм, у яких має бути конкретизовано зміст, ураховуючи особливості рідної мови учнів. Тому все сказане вище стосується не лише розроблення стандарту мовної освіти, а й програм і підручників. І від того, наскільки їхні укладачі зрозуміють нові підходи до відбору змісту і його реалізацію в підручниках, настільки вони будуть ефективними.

Якщо вже говорити про майбутні підручники з мови і рідної, і, особливо, другої, то вони повинні мати більш прагматичне, чи практичне, спрямування. Саме про це йдеться в «Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання» (Страсбург — К. — Ленвіг, 2003) і в Порогового рівня володіння мовою (Русский язык. Т. I. — Совет

Европы Пресс, 1996). Однак на сьогодні, як уже зазначалося, на ці рекомендації поки що не зважають у першу чергу автори програм і підручників. Саме з цієї причини, на нашу думку, такий підхід має бути закладений у новій редакції державних стандартів мовної освіти.

Дуже важливими у державних стандартах є і підходи до визначення державних вимог до рівня навчальних досягнень учнів з української мови як державної. Що тут має переважати: *знати* чи *уміти*? І що саме? Якщо орфоепічно правильно вимовляти і грамотно писати, то, звичайно, *вміти*. Якщо правильно будувати речення, у яких повідомляється чи запитується про когось, щось, події, факти з життя, час чи місце дії тощо, то, теж *уміти*. Уміти відмінювати слова чи правильно будувати словосполучення? Звичайно, *уміти* будувати словосполучення. Знати, що таке основа і закінчення? Ось тут треба *знати*, бо, як уже зазначалося, в угорській мові відсутні закінчення. Однак треба ще й *уміти* змінювати їх під час побудови найменшої синтаксичної одиниці — словосполучення. Так само треба *знати* рід іменників, але й *уміти* узгоджувати інші слова (прикметники, числівники) з іменниками чоловічого, жіночого й середнього роду, змінюючи закінчення.

Якщо в проекті державного стандарту мовної освіти буде дібрано навчальний матеріал за принципом *достатності* й *необхідності* для реалізації *комунікативної мети* навчання, будуть правильно визначені державні вимоги до рівня навчальних досягнень, — то це, на нашу думку, стане запорукою для втілення практичного підходу до визначення змісту навчання в програмах та під час створення підручників з української мови, зокрема для шкіл з національними мовами викладання.

У зв'язку із розробленням державних стандартів мовної освіти, а надалі — навчальних програм, постає ще одне важливе питання. Чи потрібне *профільне* навчання української мови у школах з мовами викладання національних меншин? Можливо, варто обмежитись академічним рівнем, за яким би здійснювалася загальноосвітня підготовка учнів. Для бажаючих більш ґрунтовно оволодіти теоретичними знаннями з української мови з метою вступу на факультет української філології (а таких, як правило, одиниць) варто було б розробити варіативні програми.

Зміст мовної освіти і в державному стандарті, й у програмах нині викладається за такими лініями, як мовленнєва, мовна, соціокультурна. У проекті державного стандарту для початкової школи (освітня галузь «Мови й літератури», розділ «Українська мова, мови національних меншин як предмети навчання») зазначається, що діяльнісна лінія визначена у стандарті з мови навчання (рідної мови), тому, щоб не повторюватись, вона окремо не визначається. Вважаємо, що процес оволодіння мовою, точніше мовленням — це інтелектуальна й різноманітна практична діяльність, яка вимагає застосування аналітичних і конструктивних умінь, що відбувається на кожному уроці. Вона закладена уже в самому процесі оволодіння мовою, її усною й письмовою формами і конкретизує зміст діяльнісної лінії. Ще й з цих причин ми не винесли окремо діяльнісну лінію. Розробляючи зазначений державний стандарт, важливо взяти до уваги й принцип *наступності* в здобуті знань та формуванні вмінь

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня навчальних досягнень учнів
Мовленнєва лінія	
<p>I. Аудіювання (слухання – розуміння)</p> <p>II. Гоноріція (усне діалогічне й монологічне мовлення). Культура мовлення. Сфери спілкування: особистісна, навчальна, соціально-побутова, світ природи.</p> <p>Усталені слова і словесні формули на вираження: привітання, подяки, вибачення, запрошення, відмови, згоди / незгоди тощо.</p> <p>III. Письмо (писемне мовлення) Списування і письмо з голосу, складання текстів розповіді та опису.</p> <p>IV. Читання Коло читання: фольклорні й авторські тексти різних жанрів і стилів на соціально-побутові та морально-етичні теми, про Україну, державні символи, видатних людей. Навчальні тексти.</p>	<p>уміти сприймати і розуміти мовні одиниці різного рівня, мовлення вчителя, нескладні за змістом тексти.</p> <p>уміти сприймати й будувати діалогічні й монологічні висловлювання в межах зазначених сфер згідно етикетних норм;</p> <p>уміти доречно вживати усталені слова і словесні формули залежно від ситуації.</p> <p>уміти списувати і писати з голосу, дотримуючись вимог до швидкості письма, культури запису, правил графіки й орфографії;</p> <p>уміти колективно складати тексти розповіді й опису та записувати їх.</p> <p>знати імена і прізвища письменників, розрізняти жанри текстів; уміти читати вголос плавно, в міру швидко, правильно, свідомо, виразно; уміти читати мовчки та розуміти художні й навчальні тексти.</p>
Мовна лінія	
<p>Мова найважливіший засіб спілкування і пізнання. Рідна, державна та інші мови.</p> <p>1. Звук і букви. Норми вимови й правопису. Алфавіт. Звуки української (інших мов) порівняно з мовою навчання. Найбільш уживані норми вимови та наголошування. Позначення звуків буквами. Алфавіт. Основні орфографічні правила. Орфографічний словник.</p> <p>2. Слово. Помінятивне (пряме) значення слова. Слова, що служать для зв'язку з іншими. Перекладний словник. Лексичне значення слова*. Словники синонімів і антонімів.</p> <p>3. Будова слова Основа і закінчення. Складові основи. Словотвір.</p> <p>4. Морфологічні ознаки слова Слово – частина мови. Граматичні ознаки частин мови.</p>	<p>розуміти значення мови в житті кожного народу, української мови як державної.</p> <p>знати звукові та графічні відмінності, володіти нормами вимови і наголошування;</p> <p>уміти позначати звуки буквами; знати орфографічні правила й уміти їх застосовувати; уміти користуватися алфавітом під час роботи з орфографічним словником.</p> <p>знати, що у кожній мові предмети, ознаки, дії, кількість тощо називаю словом, що є слова, які служать для зв'язку з іншими; знати слова мови, що вивчається, в межах зазначених вище сфер спілкування; уміти користуватися перекладним словником.</p> <p>уміти добирати антоніми і синоніми, розуміти багатозначність, переносне значення слів, розуміти і вживати найпростіші фразеологізми; уміти користуватися словниками синонімів і антонімів.</p> <p>уміти визначати основу і закінчення, змінювати закінчення у зв'язку з іншим словом, визначати складові основи, утворювати спільнокореневі слова.</p> <p>уміти визначати і змішувати слова – різні частини мови залежно від зв'язку з іншими; знати і вміти вживати сполучники, прийменники та частку <i>не</i>.</p>
<p>5. Синтаксичні відомості. Пунктуація Словосполучення. Головні і залежне слово у словосполученні. Речення, його будова.</p> <p>Види речень за метою висловлювання і за інтонацією. Речення-репліки. Спостереження за їх уживанням в діалозі.</p> <p>Речення з однорідними членами. Способи зв'язку між ними. Текст. Тема і головна думка тексту. Будова тексту. Типи текстів.</p>	<p>уміти утворювати словосполучення, встановлювати зв'язок між словами за допомогою запитань; уміти будувати речення, визначати головні й другорядні члени, встановлювати зв'язок між ними; уміти поширювати, інтонувати речення, різні за метою висловлювання; уживати кличну форму іменників у питальних та спонукальних реченнях, ставити розділові знаки при звертанні;</p> <p>уміти будувати та інтонувати речення з однорідними членами із сполучниками та без них, ставити розділові знаки;</p> <p>уміти визначати тему та головну думку тексту, знати його структурні частини та їх особливості.</p>
3. Соціокультурна лінія	
<p>Український соціум (державна, її символіка, пародії, їх видатні особистості, реалії побуту, звичаї, фольклор).</p> <p>Етикетні норми, прийняті в народі, мова якого вивчається.</p>	<p>знати назву держави, її столиці, державні символи; знати імена кількох видатних осіб (літератури, культури), які репрезентують народ, мова якого викладається; знати слова, що називають реалії життя народу, відображають його матеріальну та духовну культуру; знати фольклорні твори великих і малих форм; уміти встановлювати соціальні контакти, толерантно ставитись до думок інших, дотримуватись національного етикету.</p>

*Для мов, які не є спорідненими з мовою навчання, зміст обмежено роботою з антонімами та спостереженням за перепосним значенням слів і такими складовими слова, як «Основа і закінчення».

щодо кожної з ліній. Особливо це стосується мовної й мовленнєвої ліній, зокрема такого виду мовленнєвої діяльності, як читання. Чи не варто в основній школі (5-7 класи) ввести літературне або пояснювальне читання, а не початковий курс української літератури?

Для забезпечення реалізації принципу наступності пропонуємо з метою ознайомлення проект державного стандарту з української та інших мов як навчальних предметів, що вивчаються у початковій школі. Цей варіант проекту поданий для затвердження в Міністерство освіти і науки, молоді і спорту України. У його розробленні взяли участь автор цієї статті та наукові співробітники лабораторії навчання української словесності у школах національних меншин України й діаспори канд. пед. наук О. Петрук і К. Повхан.

Українська мова, мови національних меншин як предмети навчання

Українська, російська, польська, болгарська та інші мови як окремі предмети викладаються у всіх загальноосвітніх навчальних закладах України. Українська мова — не лише предмет навчання. Вона є державною мовою, засобом міжнаціонального спілкування.

Основною метою навчання української та інших мов як навчальних предметів є формування комунікативної компетентності, урахуваючи інтереси й можливості учнів початкової школи.

Відповідно головними завданнями навчання зазначених мов є:

- створення позитивної мотивації до їх засвоєння;
- формування вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності;
- засвоєння знань про найважливіші мовні одиниці,

необхідні й достатні для формування комунікативного орієнтованого мовлення;

— залучення до національної культури народу, мова якого викладається як окремий предмет;

— інтелектуальний, моральний, соціокультурний, естетичний розвиток.

Зміст навчання української мови як державної та інших мов, що викладаються як окремі предмети, визначено за трьома лініями¹: мовленнєвою, мовною, соціокультурною, які є взаємозалежними, взаємопов'язаними й спрямованими на формування ключових і предметних компетентностей (див. табл. 1).

На нашу думку, попереднє ознайомлення з проектом державного стандарту з української та інших мов як навчальних предметів для шкіл з національними мовами викладання сприятиме визначенню змісту мовного матеріалу в основній і старшій школі та реалізації принципу наступності у його визначенні.

Аннотація. В данній статтє, исходя из коммуникативной цели обучения, автор обращает внимание на необходимость осуществления в новой редакции проекта государственного стандарта для основной и старшей школы с национальными языками преподавания практического подхода к обучению украинскому и другим языкам, которые преподаются как отдельные предметы. Предлагается проект новой редакции соответствующего стандарта для начальной школы с целью ознакомления и реализации принципа последовательности в обучении языкам как предметам преподавания.

Ключевые слова: государственный стандарт, украинский язык как государственный, содержание языкового образования, принципы отбора, последовательность.

¹ Четверта, діяльнісна, лінія визначена у стандарті мови навчання. На неї слід орієнтуватися під час навчання української як державної та інших мов.